

Єфтені Н. М., ОНМА

ПОЛІТИЧНЕ МАНІПУЛЮВАННЯ: ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ

В статті досліджується проблематика політичного маніпулювання, аналізується специфіка та особливості застосування даного явища. Зазначено, що основою процесу політичного маніпулювання є система взаємопов'язаних принципів психологічного впливу, а в практиці політичного маніпулювання враховують та використовують соціально-психологічні ефекти, що виникають і функціонують на рівнях «людина – група – маса».

Сьогодні особливий інтерес до проблеми політичної маніпуляції пов'язаний з появою інформаційного суспільства, збільшенням демократичних свобод і розвитком інституту громадянського суспільства. Поширення в сучасному суспільному житті високопродуктивних систем передачі та обробки інформації призвело до кардинальних змін у технологіях політичної маніпуляції, оскільки попередні засоби впливу почали втрачати свою ефективність і на зміну їм прийшли нові методики.

Проблема політичного маніпулювання особливо гостро постає останнім часом, оскільки виступає надзвичайно ефективним інструментом політичного впливу. Маніпулювання в тих чи інших формах присутнє в будь-якому суспільстві, має різнопланові і неоднозначні характеристики, і тому з ним потрібно обов'язково рахуватися. Необхідно зазначити, що маніпуляції носять як позитивний, так і негативний характер, хоча важко визначити межу, де закінчується позитивний вплив політичного маніпулювання. Зазвичай політичним маніпуляціям надається негативна оцінка. Насамперед, це пов'язано з короткостроковістю політичних цілей маніпулятора, які в першу чергу зосереджені на тактичних питаннях досягнення особистих цілей, а не на довгостроковій стратегії розвитку суспільства, що може призвести до соціальної дестабілізації і нестабільності політичного процесу в державі. Під час політичного маніпулювання інтереси суспільства підміняються інтересами окремих особистостей, груп, що веде до посилення соціальної напруженості в суспільстві, відчуження народу від влади. Крім того, порушуються і спотворюються реальні політичні процеси, які відбуваються в суспільстві, що негативно позначається на його керованості, тому що порушується система обміну інформацією і сигналами між владою та суспільством. Відповідно,

зростають політичні ризики, зростає рівень політичної нестабільності і невизначеності в суспільстві.

Метою даної роботи є аналіз сутності політичного маніпулювання. Основними завданнями виступає визначення особливостей політичного маніпулювання та механізмів політичних маніпуляцій.

Певне узагальнення напрацювань різних авторів у сфері дослідження маніпулювання зробив сучасний російський психолог Є. Доценко. Він виокремив кілька критеріїв, які можна взяти за основу визначення поняття «маніпуляція»: родова ознака (психологічна дія); ставлення до об'єктів маніпулювання як до засобів досягнення власних цілей; прагнення отримати однобічний виграв; прихований характер дії (як самого факту дії, так і її спрямованості); використання сили (психологічної), гра на слабкостях (використання психологічної вразливості); спонукання, мотиваційне привнесення (формування штучних потреб і мотивів для зміни поведінки на користь ініціатора маніпулятивної дії); майстерність і вправність у здійсненні маніпулятивних дій [3].

У науковій та навчальній літературі існує декілька підходів щодо визначення «політичного маніпулювання», які прагнуть відобразити специфіку, ключові завдання, механізми і форми впливу на суспільство. Насамперед, політичне маніпулювання розглядається як система засобів ідеологічного і духовно-психологічного впливу на масову свідомість з метою нав'язування певних ідей, цінностей; а також цілеспрямований вплив на громадську думку і політичну поведінку для спрямування їх у потрібному напрямі (В. Воронкова). Крім того, воно виступає як частина технології влади, сутність якої полягає у програмуванні думок мас, їх настроїв і навіть психічного стану з метою забезпечення такої поведінки, яка потрібна тим, хто володіє засобами маніпуляції (С. Кара-Мурза) [4]. В працях А. Деркача, В. Жукова політичне маніпулювання визначається як махінація, система психологічної дії, орієнтована на впровадження ілюзорних уявлень. Як дії суб'єкта, що приховано створюють умови для запланованої дії об'єкта маніпулювання розглядає її О. Савельєв. Ю.Єрмаковим вона визначається через загальнолюдський досвід творення, збереження і реалізації тіньової влади, цілеспрямовану гру на людських забобонах і упередженнях. О. Бойко розглядає політичне маніпулювання як потужний інструмент прихованого впливу на психіку людини і поведінку мас, що активно використовується у боротьбі за владу, намаганнях утримати її [2].

Політичне маніпулювання – це приховане управління політичною свідомістю і поведінкою людей з метою примусити їх діяти або не діяти в інтересах маніпуляторів, тобто нав'язування волі маніпулятора

у формі прихованого впливу. Для політичного маніпулювання характерні прихованість (маскування) дії, цілеспрямований вплив на масову аудиторію, бажання маніпулятора скерувати суспільні настрої та поведінку в потрібне русло. Основною метою політичного маніпулювання є отримання, реалізація і збереження (утримання) влади. Успішним політичне маніпулювання буде тоді, коли об'єкти політичних маніпулювань впевнені в тому, що все що відбувається в суспільстві є природним і неминучим. Об'єктами політичного маніпулювання виступають маси, які вивчаються представниками політологічних, психологічних, соціологічних галузей наукового знання.

Особливого значення маніпуляція набуває, коли претенденти на досягнення влади впливають на формування необхідної для них громадської думки. Часто такі способи впливу виходять за межі правового поля, що призводить до проблем в суспільстві, зростання соціальної напруженості тощо. Саме тому і виникає необхідність аналізу і розуміння механізмів функціонування політичного маніпулювання.

Досягнення влади вимагає вирішення наступних завдань, головними з яких є залучення і утримання уваги, а також формування сприятливого іміджу політичних лідерів. В. Амелін, виділяє в політичному маніпулюванні наступні операції: впровадження в суспільну свідомість під виглядом об'єктивної інформації бажаного для деякої групи змісту; вплив на больові точки суспільної свідомості, які викликають страх, тривогу, ненависть і т.д.; реалізація декларованих і прихованих задумів, досягнення яких маніпулятор пов'язує з підтримкою громадською думкою своєї позиції [1].

Для успішного вирішення завдань і досягнення цілей існують засоби політичного маніпулювання, які називаються політичними технологіями (їх ядро – виборчі методики, які використовуються в період передвиборних кампаній). Засоби політичного маніпулювання можна класифікувати за різними критеріями. По-перше, відповідно до сумісності з чинним законодавством вони діляться на регламентовані законом і ті, які виходять за межі правових норм. По-друге, за способом впливу – на прямі і приховані. По третє, за функціями – на PR (підтримання зв'язків з громадськістю), агітацію (заклик до дії) та ін. По-четверте, за формою – на агітаційні, економічні, адміністративні та провокаційні. По-п'яте, за змістовною спрямованістю – на рекламу і антирекламу. По-шосте, за рівнем впливу – на міжособистісні, групові і масові. По сьоме, відповідно до інформаційних носіїв – на друковані, електронні, зовнішні і т. д.

Всі засоби політичних маніпулювань ґрунтуються на створенні та впровадженні в масову свідомість соціальних міфів, тобто ідей, які

підтримують інтереси маніпуляторів і приймаються більшістю на віру, без серйозного осмислення. Можна стверджувати, що епоха сліпої віри в міфи давно пішла в минуле, але щоденна політична практика показує, що це не так. Як пише Е. Кассирер, «якщо сучасна людина більше не вірить в натуральну магію, то вона, без сумніву, сповідує якийсь сорт «магії соціальної» [5]. Нові політичні міфи створюються за точним планом, відповідно до особистої та соціальної психології людей і цілей маніпуляторів. Е. Фромм доводив, що політична маніпуляція позбавляє людину здатності скласти цілісну картину світу, підміняє її на абстрактну мозаїку з тенденційно пов'язаних між собою фактів [9]. На думку М. Лернера, у людини виникає повне зміщування понять і жодного взаємозв'язку подій. Єдина система, в яку вона здатна підставити окремі факти, – це система стереотипів, вже сформованих у неї. Це система, орієнтована головним чином на змагання і боротьбу, де поняття добра і зла приймаються на віру [7].

Варто відзначити, що політичне маніпулювання забезпечує не тільки отримання суспільної підтримки в період виборів або соціальних катаклізмів, а й впливає на повсякденне управління стабільним суспільством. Незважаючи на те, що демократія є загальноприйнятою функціональною системою управлінського механізму в більшості країн світу, різночитання в законодавчій сфері з цього приводу досить істотні. Зокрема, політична реклама, крім передвиборної, обмежена в Німеччині та Іспанії. У Франції та Англії, навпаки, обмежена передвиборна (більше того, у Франції за 3 місяці до виборів заборонена будь-яка платна політична реклама, а безкоштовна обмежена).

Зазвичай, маніпулятори діють, з одного боку, відкрито, часто прикриваються гаслами про загальне благо, але в більшості випадків в їх діях присутній прихований механізм, мета, ідея, які не помітні оточуючим.

В.П. Пугачов ділить управління людиною на два основних типи: відкрите (явне) і приховане (латентне). Якщо управління має явний характер, цілі ставляться і здійснюються відкрито, при латентному – замовчуються, приховуються. Перевага того чи іншого типу, на думку дослідника, залежать перш за все від ступеня розбіжності інтересів керованих і керуючих; цивілізованості суспільства (заходи прийнятності використання сили, прямого примусу в суспільній свідомості); можливостей і вміння правлячої еліти використовувати різні способи прихованого впливу на маси [5].

Масштаби застосування маніпулятивних технологій збільшуються швидкими темпами по мірі розвитку людства. Причинами цього є зростання конфліктного потенціалу суспільства в результаті

збільшення рівня соціальної нерівності, що породжує потребу в обмані, усвідомлення суспільством існуючої нерівності. На розвиток політичного маніпулювання впливає тип політичної системи того чи іншого суспільства, а також способи вирішення конфліктів в умовах функціонування даної системи і запобігання політичним протестам.

Процес маніпулювання складається з наступних фаз:

- 1) пробудження інтересу в потенційного об'єкта маніпулювання до дій, слів маніпулятора;
- 2) входження маніпулятора в довіру до об'єкта маніпулятивних дій;
- 3) зацікавлення інтригою (можливість дізнатися, отримати тощо);
- 4) маневр відволікання (перенесення уваги об'єкта маніпулювання на другорядну деталь; повідомлення сенсаційної звістки, яка не стосується справи, тощо);
- 5) підміна, приховування (слова, предмета, дії);
- 6) констатація сфабрикованого результату;
- 7) приховане або відверте спонукання об'єкта маніпулювання до дій, слів, поведінки, вчинків, необхідних маніпуляторіві.

Політичні маніпуляції здійснюються на міжособистісному, внутрішньогруповому, міжгруповому, масовому рівнях. На міжособистісному та внутрішньогруповому рівнях використовують набір певних маніпулятивних прийомів, а на міжгруповому та масовому рівнях діють маніпулятивні технології.

Варто відзначити, що, маніпуляція не вичерпується впливом на психіку людини тільки за допомогою психологічних прийомів і тактик. У політиці широко застосовується ситуаційне маніпулювання, так як воно дозволяє діяти більш непомітно, при цьому управління здійснюється через інших людей, обставини, характеризується тривалим впливом на свідомість, підсвідомість і поведінку людини. Велике значення при цьому має характер сприйняття ситуації людиною, заснований на наявності у неї певних цінностей, переконань, установок і способів її отримання.

На міжособистісному рівні маніпулятор використовує свої особистісні ресурси, психологічну перевагу над суперником у момент спілкування. Його мета – створити умови для того, щоб людина діяла в інтересах маніпулятора, навіть якщо це суперечить її власним установкам. Для цього застосовуються різні психологічні прийоми і техніки (зустріч лідерів держав, коли в хід пускається їх особиста чарівність, дипломатія як мистецтво знаходити вразливі місця супротивника і маніпулювати ним).

На груповому рівні маніпулятор взаємодіє вже з групою, вміло використовуючи в своїх цілях особливості поведінки людини в колективі. Підкоривши групу своїй волі, маніпулятор привласнює собі її можливості, діє від імені цієї групи, реалізуючи при цьому свої власні цілі і завдання, в той же час він має можливість зняти з себе особисту відповідальність у разі невдачі і перекласти її на групу. Особу маніпулятора від лідера групи іноді важко відокремити, так як вони можуть поєднуватися в одній особі, але лідер завжди діє в інтересах групи, маніпулятор діє у власних інтересах. При цьому маніпулятор витрачає зусилля на підтримку свого престижу в групі, наближаючи одних, віддаляючи інших, зіштовхуючи їхні інтереси.

Комунікація на масовому рівні здійснюється часто через посередників, на сучасному етапі таким посередником виступають ЗМІ. Останнім часом основна ставка в політичній боротьбі робиться на маси. Для маніпуляції їх свідомістю використовуються гасла, що дозволяють емоційно підкреслити та виразити їх в короткій доступній. З появою телебачення вплив здійснюється за допомогою зорових образів і це розширює можливості маніпуляції. Оскільки інформація, що надходить через декілька каналів, має велику силу впливу, в той же час збільшується ефект правдоподібності, створюється ілюзія присутності на місці подій, диктори сприймаються як старі знайомі, виникає ефект довіри. В даний час активно розвивається новий канал впливу – Інтернет.

Політичні маніпуляції можливі на адміністративному рівні. Ресурсом у даному випадку виступає державний апарат, який використовується в інтересах окремих осіб, представників політичних кіл. На думку російського політолога М. Василика, технологія загальнодержавного маніпулювання ґрунтується на цілеспрямованому, послідовному та систематичному впровадженні у масову свідомість соціально-політичних міфів, стереотипів, ілюзій, ідей, норм тощо, які повинні сприйматися без критичного осмислення, на віру. Можливість застосування даної дії зумовлена суперечностями масової свідомості, бурхливим розвитком нових комунікаційних технологій, зростанням рівня витонченості маніпулятивних технологій, методів, прийомів.

Він зазначає, що політичні маніпулятори у своїх діях використовують комплекс специфічних закономірностей масової психології. Зокрема, масова свідомість різниться свідомим і несвідомим розумінням суспільно-політичної дійсності. З одного боку, зростання культури, освіти, поінформованості розширює можливості раціонального осмислення суспільних проблем, з іншого – нерівномірність цих

процесів, ускладнення суспільного життя, його суперечності заважають людині створити системний образ соціальних подій і проблем. Через дефіцит часу на осмислення реальності у людей формується неадекватне, деформоване, несвідоме ставлення до суспільно-політичної дійсності. У політичній практиці поєднуються обидві сторони (свідома і несвідома), але маніпулювання здійснюється саме шляхом звернення до несвідомого (насадження несвідомих політичних поглядів, культивування сліпої віри тощо).

Крім того, масова свідомість характеризується догматичним і критичним ставленням до дійсності. Як свідчить історичний досвід, влада, яка використовує у своїй політичній практиці маніпулювання, як правило, зацікавлена в обмеженні (забороні) критичного ставлення до політичного процесу і культивуванні догматичного, з метою забезпечення стійкості власних позицій. Саме для посилення догматизації, уніфікації мислення суспільству нав'язують систему стереотипів, міфів, іміджу тощо. Поєднання в масовій свідомості звичайного, традиційного та незвичайного, інноваційного відкриває можливості для маніпулювання. Навіть, бажаючи змін і проголошуючи реформи, правлячі політичні еліти можуть часто використовувати маніпулятивні прийоми апелювання до традицій, звичаїв, звичок, які нерідко є фундаментом стійкості політичної влади. Крім того, інноваційні ідеї слугують будівельним матеріалом для створення нових міфів, нової паралельної реальності, яка є сприятливим ґрунтом для ефективного політичного маніпулювання.

Специфіка політичного маніпулювання як специфічної форми політичного впливу, полягає у створенні додаткових психологічних важелів ефективної дії у процесі боротьби за владу. При цьому необхідно приховано коригувати масову свідомість; включати у масову свідомість штучні стимули (мотивацій) дії; спрямовувати суспільні настрої та громадську активність у потрібному для маніпулятора напрямі.

Отже, політичне маніпулювання виступає однією з умов стабільного існування політичних режимів і дозволяє контролювати особистість та її свідомість. Засоби політичного маніпулювання потрібно постійно розвивати і вдосконалювати, оскільки вони допомагають політичним режимам стабільно функціонувати. Політичне маніпулювання повинно бути спланованим і організованим, оскільки може нести в собі потенційні ризики для розвитку суспільства в цілому. Крім того, необхідно активно залучати ЗМІ, які найефективніше поширюють необхідну інформацію і мають найбільший вплив на суспільну свідомість.

Протистояти політичному маніпулюванню стає все складніше, оскільки інформаційне середовище впливає на всіх, особливо на незахищених індивідів. У людей формуються стереотипи, табу, програмується поведінка та свідомість, які, в свою чергу, визначають і регламентують їх поведінку, реакції тощо.

Бібліографічний список:

1. Амелин В. Социология политики. – М., 1992. – 184 с.
2. Бойко О.Д. Політичне маніпулювання. – К., 2010. – 432 с.
3. Доценко Е. Л. Психология манипуляции: феномены, механизмы и защита. – М., 1997. – 344 с.
4. Кара-Мурза С. Г. Манипуляция сознанием. – М. : Изд-во: Эксмо, 2005. – 832 с.
5. Кассирер Э. Техника современных политических мифов // Вестник МГУ. – Сер. 7 (философия). – 1990. – № 2.
6. Кушакова М. К. Маси як об'єкт політичного маніпулювання // Панорама політологічних студій: Науковий вісник Рівненського державного гуманітарного університету. – 2013. – Вип. 11.
7. Лернер М. Развитие цивилизации в Америке. – М., 1992. – 671 с.
8. Пугачов В.П. Технології прихованого управління в сучасній російській політиці / / Вісник Московського університету. Сер. 12. Політичні науки. – 2003. – № 3.
9. Фромм Э. Бегство от свободы / Пер. с англ. – М. : Прогресс, 1995. – 256 с.

В статье исследуется проблематика политического манипулирования, анализируется специфика и особенности применения данного явления. Отмечено, что основой процесса политического манипулирования является система взаимосвязанных принципов психологического воздействия, а в практике политического манипулирования учитывают и используют социально-психологические эффекты, возникающие и функционирующие на уровнях «человек – группа – масса».

In article the perspective of a political manipulation is investigated, specifics and features of application of this phenomenon are analyzed. It is noted that a basis of process of a political manipulation is the system of the interconnected principles of psychological influence, and in practice of a political manipulation consider and use the social and psychological effects arising and functioning at the levels «the person-group-mass».

Стаття надійшла до редколегії 04.09.2015